

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ XXVII/1-2.

3. — СИМБИОЗА ПРОЦЕСА И ДИФЕРЕНЦИРАЊЕ ПРАСЛ. *tj — dj*

I

Упоредна граматика словенских језика, заснивана на еволуционистички схваћеним појавама језичког развитка, придавала је велики значај диференцирању група *tj — dj* (cf. W. Wondrak, *Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen* I, с. 275—277). Претходне појаве палатализације велара указују на основну карактеристику. Прва и друга палатализација, истога смера, условљене вокалским резонатором наредног слога, већ су указивале на такав значај; трећи палатализациони процес, посебан било само по ефекту или и хетерохроно, постериоран према процесу $k > c$, о чему је вођена принципски занимљива дискусија (Белић, Трубецкој; Хујер, Грицкат), давао је широко схватање опште развојне ритмике прасловенске језичке заједнице. Таква упрошћеност ритмике врло се јасно запажа из аналитичких излагања књиге С. Б. Бернштејна (*Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, 1961), која је утолико кориснија што је изграђена на интерпретацији новијих проучавања у славистици. Питање о израженим ефектима процеса *tj — dj* има у ствари двојак значај. Оно залази у општу динамичку линију дијахроних процеса, синхронизовано са изменом природе слогова, са тенденцијом ка отвореним артикулацијама у структури говорних тактова. Друга страна тога питања односи се на хронолошке процесе диференцирања група словенских језика. У овоме погледу упоредна граматика је већ констатовала разлике које оправдавају схватање о три групе словенских језика, а те разлике су објашњаване битно фонетским еволутивним могућностима.

При одређивању мерила за тако схваћене процесе, Вондрак ставља тежиште више на разлике места образовања (палатална и постпалатална зона) него на степене фрикативности у африкатном артикулационом склопу, наглашавајући да је таква фрикативност „у једном делу“ словенске језичке територије отпочела, а тиме би био дат

импулс за даље дивергентне измене. Вондраку је таква полазна тачка могла дати бољи прилаз ка разрешавању проблема да је схваћена као синхронистички основ за дијахрони смер дискусије, али и то у потпуној конкретној слици језика изражених у дијалекатским комплексима. Међутим Вондраково еволуционистичко гледиште могло је указивати на типичне резултате само у виду изразитих генералисања са занемаривањем оних процесуалних ефеката који имају вредност кључа проблематике. Тако је за источну групу типична корелација $\check{c} : (d)ž$ а за западну групу $c : dz$, *resp.* z . У овим случајевима упрошћавање звучних африкатних корелатива, свођење на фрикацију, фонетски и фонационо је објашњиво, јер је у звучних сугласника артикулациони импулс слабији него у незвучних. Али јужнословенска језичка група не показује заједничку интегралну корелативну црту у овоме смислу. Напротив, у оквиру јужнословенске језичке групе, по Вондраку, типично супротно су постављени рефлекси $\check{s}t : žd$ старословенског и бугарског језика с једне стране и с друге стране српскохрватског $\acute{c} : \acute{d}$ и словеначког $\check{c} : j$. Први недостатак оваквог генералисања младограматичарског еволуционог схватања слике диференцираних односа јесте непотпуност, јер је на тај начин остављена по страни управо словенско-македонска језичка територија, на којој имамо поред палатализованог велара лабилне артикулације (књиж. тип $k-\acute{g}$) још и варијанте типа $\check{s}\check{c}-žg$.

Други је недостатак еволуционистички схваћеног диференцирања прасл. $tj-dj$ управо принципске природе. При типичном еволуционом развоју диференцијалне еволутивне црте се јављају као интегралне црте за појединачне делове некадање целине, као црте које карактеришу јединство сваког дела претходне развојне језичке целине, значи као интегралне црте првостелених дијалеката. Кад би, дакле, у процесу прасловенског јотовања зубних сугласника био у питању само и типично еволуциони процес, онда би свака група словенских језика имала своју интегралну карактеристику, и то у довољно израженој мери.

Несклад у односима, и то у јужнословенској језичкој групи, а с обзиром на рефлексе прасловенског процеса палатализације, којима се раскида прасловенско језичко јединство, врло се јасно види и у књизи А. Мејеа а и А. Вајана (A. Meillet — A. Vaillant, *Le Slave commun*). Истичући ову црту као релативно нову, ови истакнути представници словенске науке о језику сматрају је као особину прасловенских дијалеката, која их стварно у принципу диференцира једне од других („on a ici l'un des traits par où les dialectes slaves se distinguent les uns des autres“, с. 94). Наглашавајући да унутрашње сагласности има

нарочито међу западнословенским језицима, они констатују да такве сагласности нема међу језицима јужнословенским („les parlés meridionaux offrent des traitements divergents“), и да су разлике међу њима сложеније него што се види према нотацији у појединим јужнословенским књижевним језицима.

Такво запажање репродукује С. Б. Бернштејн речима: „Глубокие отличия представляют южнославянские языки в отношении судьбы аффрикат восходящих к *tj*, *dj*“ (с. 228). Он разлике сматра познијом појавом, а као општу карактеристику сматра *tj* — *dj*. Он као и А. Белић разликује појаве у западној групи, и задржава се на типовима који би одговарали штокавском, чакавском, најзад хрватском кајкавском и словеначком типу. Он се задржава на појавама у источном делу јужнословенске територије. Сматра да су се ту врло рано пред африкатама јавиле предњонепчане артикулације. Допушта да се у неким говорима призвук осамосталио („В некоторых южных говорах призвук развился в самостоятельную артикуляцию“, с. 229), а у већини се изгубио. Тиме се пак даје одговор на макед. *k' — g'*.

Појаве несагласности међу јужнословенским језицима су значајније, и такво стање је још изразитије у дијалектима. Четири се језичке територије нарочито истичу поремећајима корелативности.

1. Словеначки језик показује опозитум *č : j*, на први поглед процес сличан односу у источнословенској групи (*č : ž*). Ипак постоји разлика у самом дисимиляторском процесу *ǰ > ž* и *d > j*. Али је још много значајније, што таква континуанта (*j*) обухвата осим словеначког језика још и суседне српскохрватске дијалекте, кајкавски и чакавски, и један мали део штокавске територије (средња Босна; део Херцеговине).

2. Остављајући по страни познате варијанте африкатних елемената широке територије штокавског типа, истичу се у једном њеном делу обухваћеном средњобалканским миксоглотским процесима (у тимочко-лужничком дијалекту, центар Пирот) континуанте *č : ǰ*, дивергентне према *č : d*, иако су *č* и *ǰ* међу собом корелативне.

3. Бугарска зона, већ по студијама Ј. Милетића (*Das Ostbulgarische; Die Rhodopenmundarten*), показује недоследност (нпр. *kinà* „rätselhaftes Pronomen“ а *činè, kòšta* а *vigiš-vigite* итд., *Rod.* с. 59, 183, 220). Разбијеност показује нарочито расправа Ст. Стојкова *Образуване на бъдеще време (футур в съвремения български език, Езиковедско-етнографски изследвания, в йамей на акад. Сѣл. Романски, с. 239—257)*, а поводом тога упор. Влад. Георгијева *Еден особий случай на йалайтализация в български език* (Изв. на Института на български език VIII).

4. У македонској језичкој области, поред изразитог јединства језичког осећања и структуралне исте умерености, са стабилисаним фонолошким системом, — континуанте *tj* — *dj* показују два типа (cf. Б. Конески, *Историја македонског језика*, превод). Широка плоха има тип *k* — *g*, а периферне нијансе су са двојном фрикативношћу. Материјал Института за македонски језик показује у детаљима врло занимљиву слику периферних односа према средишним областима.

Несинхронизирани, међу собом независни процеси на целој диференцираној територији јужнословенских језика показују потпуну дезоријентацију у смислу еволутивног схватања. Заједничка вредност типа *k* — *g* даје блиску слику некадање везе: једне раскинуте и распарчане изоглосе.

Овакви дивергентни резултати не могу се објаснити нормалном еволуцијом условљеном индивидуално зачетим девијацијама и неадекватностима процеса дијахроног развоја. Веома је компликовано реконструисање прво чакавско-кајкавске блискости, да би се донекле објаснила црта „j“, а затим блискости чакавско-штокавске, да би се оправдао данашњи однос (А. Белић). За прву фазу и поред оваквих претпоставки — не добијамо одговор ни за тростепену дезагрегацију $\check{g} > \check{z} > j$ (*теја*) ни за присуство те црте у једном штокавском сектору, који се у науци желео приказивати у далекој перспективи као чакавски, мада је таква хипотеза демантована стварним фактима (Решетар; Белић).

II

Општи проблем палатализовања треба решавати са новим ставом о језику и језичким процесима, и то специфично на терену мултилатералних и хронички условљених сусрета разних језика, сусрета изражених типично супстратним односима, а много мање адстратним. Такав општи принцип нуди јединство става и јединство базе проучавања и овога проблема, у скупности опште проблематике словенских језика на балканском терену. С друге стране, специфичности појединих зона указују на диференцирања миксоглотски изазвана.

Такав став и исправно миксоглотско интерпретирање захтева да се узме као база онакво стање какво је претходило многоструким миграцијама, померањима и мешавинама дијалекатских црта, нарочито од XV века до краја XVIII века. Таква је оријентација неопходна с обзиром на продирање штокавизама ка чакавском приморју, а и за разумевање продора ијекавизама кроз икавску основу босанских

говора; за формирање дијалекатских варијаната у Славонији и Војводини; за стабилнисување нових дијалектизама у Србији.

Такав, а у међујезичким односима још и већи значај има језгро македонског језичког подручја. На овакве међудијалекатске мешавине желим да укажем у вези са својим садањим мишљењем, а нарочито поводом принципа корелативности и узрока некорелативности. Главне црте кретања уопште наглашавао је А. Белић. Конкретност такве природе у говорима Шар-планине нагласио сам у миксоглотској дијалектолошкој студији о говору Сретечке Жупе (СДЗБ VIII). Искрпно и широко обухватно др. Божа Видоески је изнео кретање македонских изоглоса према северу и североистоку (МЈ 1963) и поставио основу правилног разумевања низа новијих језичких и међујезичких процеса.

Продирјући уназад према сусрету јужнословенских језика са ранијим слојевима, романизираним у разним степенима, или са другим миксоглотским карактеристикама, ја сам показао за прву епоху развитка српскохрватског језика да су у њој први језички процеси били супстратно дириговани. Тако је и „j“ илирско-романског слоја својим $di(a) > z(a)$, алб. *Zana* < *Diana*, мезап. *Θana*, односно $ž > j$ — *Lazarum* „*Lazarum*“ утицало да прасл. *dj* пође ка резултату „j“ (*meja*, cf. М. Павловић, *Перспективе и зоне балканиситичких језичких процеса*, ЈФ XXII; *Une isoglosse conditionnée par le substrat*, *Prace Filologiczne*, t. XVIII, cz. I).

Друга је зона са $č-ǰ$ тимочко-лужничког дијалекта. Расправа о томе (*Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965) показује да су *tj-dj* еволуирали под утицајем опозитума $č-ǰ$ у проторумунском супстрату. Трагови тога су и у систему данашњег дијалекта (*noč: veǰe*), као и у топонимији (*Židilje — Ğidilje*; *Ğupan, Ğera*; *Sičevo, Malča*) и у антропонимији (*Ğonić, Ğunić, Ğoǰa, Ğuǰa* и сл.). У даљој фази румунско $ǰ > ž$ одговара извесним ономастичким елементима са каснијим асимиловањем романизираног становништва (тако: *Žerčce, Žera* у Босни).

О трећој зони не мислим да ја сам говорим. У извесним специфичним позицијама може се покушати са тражењем фонетских решења за варијанте о којима говори Стојков. Али шире од тога је запажена симбиоза румунско-бугарске зоне. О тим односима говори А. Росети у својој историји румунског језика (Al. Rosetti, *Istoria limbii române* III, cf. Skok, *Osnovi romanske lingvistike* I). За групу *sc* са претпалаталним вокалима констатује $šč > št$, као и у црквенословенском језику, а као процес дисимилације. Скок додаје да „неки научници мисле да се ова дисимилација догодила под утицајем словенског фонема“, али претпоставља и паралелни развитак у оба језика (с. 81). Емил Петро-

вићи шире развија мисао о симбиози: „Une évolution analogue parallèle est celle du groupe *sc* (*sk*) suivi de voyelles antérieures lequel tant en roumain qu' en bulgare et en serbocroate (le dialecte štokavien) est devenu *št* (*st*). Cf. lat. *pis(is)* + *em*, roum. *pește*, bulg. *iskam* mais *ište* (**iske*), scr. *iskati* mais *ištem* (**iske-*)... La langue romaine avec la langue bulgare et le serbocroate štokavien constitue une aire continue en ce qui concerne le reflet *št* (*st*) de *sk* (*sc*) + voyelle antérieure.“

Међутим, не треба губити из вида да се румунско *št*, (*nuște*, *București*) слаже са буг. *svešta* из **svetja*, а да таквог слагања нема са српскохрватским континуантом. Стога се управо у македонској језичкој зони може тражити принципски одговор на питање о корелацији *šč* : *žǵ*, а на бази миксолингвистичких процеса.

III

Континуанте прасл. *tj—dj* јављају се у македонском као два изразита вида. С једне стране генерализујући може се рећи да имамо скоро примарну вредност изражену као *k* лабилно, односно као *ǵ* умекшано; други вид је комплексна африката.

Прва зона представља средишни део, али се не сме заборавити да представнике са те зоне треба у далекој перспективи довести у везу са типично словенским најранијим теласем при доласку на Балканско полуострво (смер према јужној Албанији и северном Епиру, са доњим померањима). Такви рефлекси, у дискусијама према младограматичарским схватањима, водили су идентификовању тих континуанти са *ć—d*, неки су пак такво објашњење заснивали на уношењу *ć—d* са севера, у време експанзије Рашке. Такво мишљење пак, ма како имало карактер теоријских могућности, није се могло одржати. Чак и врло објективни и добронамерни истраживачи нису могли схватити двојност *ć* и *šč* односно *d* и *žd* као евентуалну усклађеност. Певодом тога В. Облак у својој опширној студији *Einige Kapitel aus der bulgarischen Grammatik* (AfsIph XVII, с. 129 и д., 430 и д.) каже за прасловенске континуанте да се нису могле развити на двоструки начин („...nicht in zweifacher Weise in *šč* (*št*) und *ć*, *žd*, *žd* und *d* entwickelten“). Даље: Novaković und Masing sehen in dem *ć*, *d* (*k*, *ǵ*) die einheimische Laute, ohne sich über den Ursprung der anderen Vertretung genauer auszusprechen“ (с. 455). Ја сам имао прилике да изразим мишљење да опозитум *k—ǵ* представља веома стару црту, управо конзервирану прасловенску вредност (Белићев *Зборник* 2; cf. *Slavia* XVII), необично чување врло архаичног изговора, донетог из њиховог матичног говора.

Периферне зоне, углавном, показују тип *šč*, *žg* (*svešč'a*, *vežg'i*). То су управо планински крајеви, где су и у наше доба македонски Словени били у непосредном додиру са представницима аромунског пастирског живота. Али треба избећи методолошку грешку каква би била кад би се мислило да су управо Каракачани били у симбиози са македонским Словенима у време језичког превирања. У таквој симбиози су учествовали проторомани, које нам више него симболички представљају данашње разбијене групе Аромуна.

Али за правилно разумевање некадањих процеса морамо узети основну пројекцију аромунског говорног типа.

Такво, упоредно, углавном оријентационо проучавање показује двоструку тешкоћу. У македонским словенским дијалектима, као уопште у појединим говорним зонама јужнословенских језика, имамо и мешавине дијалеката и дијалекатских варијаната, а и сасвим нове процесе. Доволно је да као пример наведемо, према поменутој Облаковој расправи, из Охрида и Прекодрима *ždž* (< *zdj*), *graždžanin*, *graždani*, иначе и *g' — d* (*tug'i*, *meg'a*, с. 455). Тако исто има и појава зависних од слабљења артикулационог импулса и од слабљења степена артикулационог фортитета (*ššt* наведено за Ресен; *šo* = *ššo* наведено за Белес, а и за нека друга места — *štš*, *šo*, *ješčo*, с. 454).

Македонско-аромунски говори такође показују више дијалекатских нијанси а уз то и типичне ознаке мешавине, у правцу који нас интересује. Вајганд (*G. Weigand, Die Sprache der Olympo-Walachen*) помиње неколико група Влаха у Македонији: битолска (Влахо-Клисура, Невеска), струмичка (Серез), пиндска (Пиндус, Самарина, Мезово, Каларитес), олимписка (Влахо Ливадон, Кокинопло, Феанике), албанско-епиротска (околина Мусакије и Јањине, Арванити, Фаршероти). Из већег броја добрих информативних радова о аромунским говорима поменућу Вајгандову студију са текстовима *Die Aromunen* као и Капиданове (*Capidan Megleno-Româici* (I—III 1925, 1929, 1936) и *Dialectul aromân* 1932). Међутим, овде ћемо узети за упоређење примере из Вајгандове књиге *Olympo-Walachen* управо због временске блискости са објављивањем Облакове расправе, а нарочито зато што она има карактер директног трагања за материјалом са констатовањем црта као таквих, уз интерпретирање и другог материјала.

Вајгандов материјал и његова запажања управо имају значаја за тако рано констатовање унутрашње мешавине у аромунским говорима. У односу према румунском, он констатује да *c — dz* према ром. *č — g* није општа карактеристика. Тај однос постоји, али не као општа црта територије, ни у свим примерима („es ist ein Irrtum, zu

glauben d. r. *tš*, *dž* werde im m. r. durch *ts*, *dz* vertreten. Freilich findet dies bei vielen Wörtern statt, aber weder auf dem ganzen Gebiete, noch in allen Wörtern, wo es sich obiger Regel gemäss stattfinden müste, с. 53). У Влахо-Клисури и у Самарини констатовано је поред општег рефлекса *c* (*ts*) и по неколико примера са *č* (*tš*). Међутим, у Серезу претежно је *č* (*tš*). У Крушеву је карактеристично *c*, на истоку и у струмичкој зони *č*, а у јужној Македонији мешовито (*ts*, *tš*, *tš*). Из таквих обавештења можемо закључити да је изоглоса *č* раскинута; она се успоставља ако се крушевски говор гледа локализован у перспективи москопољској, пре покрета према Битољу и Крушеву (ту би била изоглоса грчке симбиозе, cf. 55—56). Међутим, источнији говори показују мешавину с оном романском групом која је, имајући у свом систему *č*—*ǰ*, била ушла у симбиозу са словенским суперстратом источне Србије. Аналогно би било *ǰ*. Слично је са *dz/dž:j* уз непрецизан изговор *ǰ* са колебањем (cf. 56).

IV

Ова анализа у принципу показује као резултате романске палатализације управо стање слично стању какво је констатовано за јужнословенске језике. Раскинуте су изоглосе у говорима вулгарно-латинског супстрата; поједини јужнословенски језички процеси укристили су се са процесима разбијених, у извесним зонама диференцираних супстратних појава. Тако је уопште сусрет две палатализације дао изразито интересантне диференциране резултате, као што смо раније констатовали. Може се рећи да је у томе смислу најизразитији комплексан случај управо у планинским крајевима македонске зоне. Полазна тачка би била у сусрету македонско-словенског опозитума **t'* resp. **kt'* и **d' : j* са типом романске палатализације (*k' — g'*, *ske — ski*). Такав сусрет се овде испољава као тип *šč' — žǰ'*. Тешкоћа због фрикативног елемента испред дентала је неутралисана ако би се прото-аромунско *šč* прихватило као симбиозни импулс. Примери које г.о Миклошићу наводи Вајганд не дају упрошћену слику. Сем за говор Влахо-Ливада наводи *št* пред акцентованим вокалом, а *st* после акцентованог слога: *espiertu — eskiertu*, *estšertu — estšertu* (с. 57). Међутим, фонемска структура, заједно са акценатском условљеношћу, показује управо аромунску дијалекатску мешавину. Ту је само један од говора, а шири материјал даје сложенију слику. Ђорђе Паску (*Giorgie Pascu, Dicționar Macedoromân*) sub voce *știre* бележи и *scire*, *știu — sciū*, *știu — sciū*, *știu* — *știu*, а sub voce *nuștire* има *nusce*. Наведени материјал показује

дијалекатску диференцираност, али унеколико и мешавине (чега има понегде и у источно-македонском). Овде пак из живог говора (Петре Лијаку, 79 г., родом из Крушева) могу навести у фонетској транскрипцији *kim ešči, ĩo esku — tine ešči, ĩo šči — tine šči, noj ščim, nušči* (д. р. у његовом изговору *ni štii*). Извор колебања добрим делом треба гледати и у релативно врло новим мешавинама, а један такав случај наводи П. Скок за насеље Влашки колиби (Прилепски крај) „где летују Саракачани и Цинцари са Охрида и Периволи“ и анализира састав и порекло ту насељених породица (ГлСНД, с. 212).

Симбиозу аромунско-македонску треба гледати не у адстратним односима садањих говора једног и другог језичког типа, него у перспективи некадањих супстратно-суперстратних односа.

Један веома изразит конкретан пример налазимо управо у Облаковој расправи: *vašča* и *našča* у костурском говору. Облак истиче значај групе *šč*: „Wie stark ist in dem makedonischen Dialekte die Vorliebe für *šč* ist am besten daraus erscheinlich, dass sogar sekundäres *št*, das erst durch Ausfall von Halbvokal und Assimilation entstanden ist zu *šč* wurde. So würde fast in allen Dialecten, die *šč* haben, auch (*čyto*) *neščo, zaščo* gesprochen, im Dialect von Kostur *vašča (vašata), našča (našata)*“, оп. cit. с. 453. Ови наведени примери су много значајнији него што је то Облаку изгледало. Али ту није *vaš + (š)ča, naš + (š)ča*, већ постпозитивно појачавање аромунском заменицом *f. cea* „ова“ (*čea*), cf. *acel, acea* (Mihaileanu, *Dicționar macedoromân*, XII; G. Pascu, оп. cit. sub voce *acel*). На тај начин се у конкретном случају види и сам процес симбиозе: примајући македонско-словенски облик, удружују га Аромунци са својим *cea*, тако да је синтаксичко-семантички нов облик паралелан са македонским принципом постпозитивног наглашавања *našava, vašava*, управо *naš(ă)c(e)a, vaš(ă)c(e)a*, третирајући мак. кратко *a* као аром. *ă*.

Комплексност македонске симбиозе је у томе што показује изохроност процеса *tj* и *dj* са *stj — skj*, а паралелно са романском палатализацијом. Насупрот томе се поставља широка плоха румунско-бугарско-српскохрватског процеса *šč > št* (*București; ište, ognjište*), али са изузетком шћакавских говора, у којима процес даје резултат паралелан са македонским (*šč : št*), мада се од македонског процеса разликује неистовременошћу: у шћакавским говорима српскохрватске зоне процес типа *skjo* није био изохрон са процесом *tj — dj*. Оваква анализа и овакви закључци и са ове тачке гледишта посматрани доказују нешто познију симбиозу планинске зоне и у једном делу Илирикума.

Конкретна анализа лингвистичких ситуација отвара пут за дискусију о самим процесима с обзиром на основни постављени проблем. Тако се пре свега суочавамо са проблемом романске палатализације, о којој је већ било претходних помена. Однос палаталних и непалаталних фонационих елемената даје основну структуралну типолошку карактеристику, у првом реду за дијалекте индоевропске језичке заједнице, а затим, изразито за словенске и романске језике. Овде ћемо разгледати мишљења о односу романске и словенске палатализације, о њиховим сусретима на Балканском полуострву, о ефектима њихових сусрета уопште и посебно с обзиром на основни проблем ове ситуације.

Проблем о сусрету ова два типа поставио је на одређен начин први Петар Скок у чланку *Zur Chronologie der Palatalisation von c, g, ku, gu, vor e, i, y, i im Balkanlatein* (ZFRPh XLVI, с. 386—410). Затим је Рамовић појаве романске палатализације у јужно-словенским дијалектима Илирикума приказао као гласовне супституције у чланку *O prvotnih južsl. substitucijah za balk.-lat. k, g pred e, i* (ЈФ VI, с. 153—165), супротстављајући се објашњењима Скоковим. На то је Скок опширно разјашњавао своја мишљења заснована на новијим гледиштима. О томе питању ја сам изнео своја схватања у реферату намењеном Четвртом конгресу слависта у Москви (ЈФ XXII) и у чланку *Les substrats de l'Illyricum (Die Kultur Südosteuropas, Vorträge gehalten auf der Balkanologen-Tagung, с. 189—198)*, а затим детаљније изнео топономастичке трагове романске палатализације (č:ǵ) уопште у Илирикуму, а посебице у источној Србији. Већ је, у претходним напоменама о гласовном систему балканско-романског језика (проторумунског), окарактерисан опозитум č и ǵ, и то у источној Србији са очуваном опозитношћу: констатовао сам неколико примера у македонској зони (*Ǧaula*), а то је као микротопоним с југа пренето у Шумадију (пр. *njiva na džali*). У румунском језику тај фонем има вредност рум. „j“, а таквом измењеном изговору су као доказ наведени примери *Židilje* (као варијанта), затим *Žepa, Žepče, Žepina* (Босна) и др. Примери са č налазе се и на Истри (*fača* у интерференцији са *faca*, cf. *Prilog lingvističkoj geografiji Ilirikum, APhL. VIII*). Уз већ познате и више пута навођене примере, као *Brač, Rača, Mučanj*, интересантно је навести из кајкавске зоне *Velika Mučna (*Monti-na)*. У северозападним крајевима постоји тип *čapra* према *kapra*, затим *čepes* „женска капа“, тип *kača*.

Континуанта č уопште карактеристична за романске језике, некад је умешана, као опозитна фонеме ǵ варијанте. Упоредна граматица романских језика (Diez, Meyer—Lübcke) даје у општим цртама дифе-

ренцирану слику палатализације. Ново би било: констатација да је у ствари импулс дала келтска палатализација. То доказују неки ономастички елементи, нарочито топ. *Ĝera* (близу Лесковца), са значењем везаним за оронимску вредност: та реч (*jeři*) је веома честа као румунски ороним (Ј. Јордан), такође по Ј. Јордану (с. 516) ретор. *ger*, *žip*, *žip*, а такве облике потврђује Ј. Хубшмид за алпијско-ломбардијске говоре: *gip* „Wacholder“ (Johannes Hubschmid, *Substrate in den Balkansprachen, Die Kultur Südosteuropas*, с. 96).

У сусрету палатализованих фонема протороманског и периферијског српског дијалекта извршена симбиоза је утицала на артикулационо померање умекшаних *č* и *d* ка *č—g*. Такав се процес не би могао објаснити упрошћено као еволутивни; супстратна стабилност акустичке вредности фонеме овог типа била је ослонац процеса. Тај процес није синхронизован са процесом упрошћавања *stj* — *zdj*.

V

Проблем бугарског рефлекса (*št*) истиче Бернштејн као изразито одступање у поређењу са западном групом јужнословенских језика, мислећи на претходни артикулациони фрикативни елемент. Рамовш пак недвосмислено сматра да су буг. континуанте *št—žd* резултат посебног процеса. Он каже: „Dejstvo da je jedino bolgarščina razvila reflekse, ki so bistveno različni od refleksov katerekoli faze vsakega drugega slovenskega jezika (povod imamo spravku z frikativami, le v bolgarščini ni sledov o njih) govori jasno za to, da je bolg. *št* — *žd* razvito v času ko so bili bolgari geografično ločeni od drugih Slovanov“ (*Gramatika slovenskega jezika* I, с. 258). Иако је ово питање конкретније постављено у књизи Меје—Вајана, а затим радикално на другој основи и са новим схватањима о језику решавано, ипак овде наводим Рамовшево мишљење зато што се из његове формуле осећа мисао о самосталности овога бугарскога процеса, а то не искључује миксоглотско решавање проблема.

Бернштејн истиче сличност процеса **tj > štš* са резултатом процеса *stj—zdj*. Али се такво мишљење не би слагало са наведеним Рамовшевим гледиштем, мада ни Бернштејн код ових питања у ствари дискретно не одбацује Вондраково схватање.

Принципски посматрано, и апстраховано закључујући, не би било немогуће да се развије и посебно фонемски еманципује фрикативни призвук и у овом случају. Међутим то је на еволутиван начин могло бити једино у епоси која је непосредно претходила акустичком и артикулационом изједначењу ефекта *kiī' > *iī'* са ефектом *t'* (cf. А. Белић,

Српскохрватске гласовне групе јт—дј и њрасловенско кти, гти и хти, ЈФ II, 217—226). Али и са оваквом претпоставком тешко би било прихватити Берштејнову сугестију да је *št—žd* resp. *šč—žg* општа бугарска карактеристика, јер би се тако прећутно прешло преко континуанте типа *k—g*, као и преко других црта, специфичних за македонску језичку територију са периферном македонско-харакачанском симбиозом супротнo бугарско-румунској.

Међутим има довољно основа да се потражи решење у анализи паралелног процеса *stj—zđj*. Тај процес је хетерохрон према процесу *tj—dj*, и то постериоран, према Вондраковом излагању, које се не може обићи као полазна тачка. Пошто је изложио своје гледиште на процесе у западним словенским језицима, он износи ситуацију групе *stj*: „Handelt es sich um ein *stj*, so wurde daraus in den westslaw. Sprachen *šč*, das schliesslich zu *šč* führte. Zu *pustiiti* ‘schicken, loslassen’ lautete das Part. Prät. pass. ab. *puščen*, s. h. *pušten*, p. jetzt noch *puszczony*“ (с. 277). Аналогно томе: *zđj* : *žd'*. — Јасно је, дакле, да разлика ефекта континуанте указује на хетерохроност два процеса. Пољ. **tj* > *c* према **stj* > *šč* указује на буг. **tš* > **štš* с једне стране, и на **stj* > *šč'* (= *štš'*) с друге.

Али пре него што пређемо на анализу друге фазе процеса, на ишчезавање „призвука“ по Бернштејну, желео бих да истакнем још једну чињеницу довољно запажену али необјашњену. То су примери *štuždb* „fremd“, са антиципацијом *čuždb*, cf. гот. *fiuda* „Volk“, такође *tuždb* < **tudjo*. Четврта („најмлађа“) варијанта је *stuždb* > *štuždb*. Ове варијанте, које се јављају у врло старим споменицима, територијално везаним за стара средишта словенске писмености, показују колебања, те се заобилазним путем може слутити декаденција једнога процеса, у фази која омогућава варијанте и дублете. Да би се ови наведени примери могли објективније разумети, потребно је прецизирати их према самим споменицима у којима се јављају, а према тако утврђеном стању локализовати их, уколико је могуће, географски и временски. Сугестивно се намеће и питање о глагољичком знаку за „št“, јер има изгледа да се у њему открије вредност „šč“. Констатација с обзиром на ова дезидерата ипак неће утицати на правац саме дискусије. По мојим оријентационим запажањима, извесни најстарији споменици црквенословенског језика припадали би охридском типу, и ако би се у њима потврдила вредност *šč* упор. *žg*, такав би дисимилациони ужи процес указивао на временско ближе одређивање.

У сваком случају процес би могао бити везан најкасније за X век. На тај начин процес *stj—zđj* својом потенцијалном још неизгуб-

љеном вируленцијом резултата $\check{s}\check{c}$ — $\check{z}\check{g}$ открива јављање антиципационог призвука *s'* у континуантима прасл. $*tj$ — $*dj$, дакле у источној зони јужнословенске територије: $s' + t\check{s}' > \check{s}'t(\check{s})$, resp. $\check{z}'d\check{z} > \check{z}d(\check{z})$, одакле — $\check{s}t : \check{z}d$.

Проблем о процесу *tj* — *dj* на тај би начин добио принципско решење и за источну групу јужнословенских говора, коју С. Б. Бернштејн супротставља континуантима у западној групи. „Иначе, — каже он, — шло развитие в восточной группе. Здесь рано перед аффрикатами возникли переднебные“ (с. 229). Губљење африкатског прострујног елемента сачињава и по Бернштејну посебно питање, које ће и овде касније бити узето у обзир. Али што се тиче уводне фрикације, мора се поновити да то доказује несумњиво палатализациону симбиозу бугарске и румунске зоне, постериорно у односу на романску палатализацију, која није могла утицати на формирање бугарске континуанте прасл. $*tj$ — $*dj$. Другу структуру у источној Србији је дала синхронизација са траговима романско—балканске палатализације, али ће ту из континуанте типа $*stj$ палатални призвук ишчезнути, као у бугарском и румунском, и као у највећем делу срискохрватских штокавских говора.

За објашњење $\check{s}\check{c}$ — $\check{z}\check{g}$ уопште се не може узети у обзир ни процес типа макед. *kojno*, односно дијал. *lojze*, *grojze*, који се прецизније могу објаснити трансфером, индиректним еманциповањем предартикулационе уместо постартикулационе умекшаности: *loz* — *je* > *loz'* — *je* > *loiz'e* > *loize*. То је много млађи процес и његов домет је јако сужен (зона Јужне Мораве). Остаје, дакле, као једино примљиво објашњење: временски сусрет два процеса јоговања, при чему је процес типа *stj* стимулативно деловао.

VI

У Илирикуму, на западу, изразито вирулентне процесе налазимо у шћакавској зони. На питање континуаната прасл. типа $*skj$ — $*zgj$ у зони Илирикума мора се обратити посебна пажња, управо у вези са процесима $*tj$ — $*dj$, који су већ окарактерисани као миксоглотски. Осврт на синхроничну ситуацију показује нам књига П. Ивића *Die serbokroatischen Dialekte*. Уз проблем диференцирања прасл. $*tj$ — $*dj$ ту се нарочито истиче стање континуаната другог палатализационог типа: „So wurde in den westlichen Teilen des Gebietes, das uns interessiert, $*d > j$, und in den östlichen Teilen wieder, wie auch in der bulgarischen und mazedonischen Sprache, vollzog sich ein anderer Wandel:

die Gruppen $*sk' = *st'$ (aus $*sk$ vor $*e$ und $*i$, $*skj$ und $*stj$) und $zg' = zd'$ (aus $*zg$ vor $*e$ und $*i$, $*zgj$ und $*zdj$) gingen über in $št$ und $žd$ “ (с. 62). Ако се узме у обзир словеначка континуанта са $šč$ у овом другом типу јотовања *krščenec*, *ognjišče* (cf. такође R. Nachtigal, *Geschichte der slovenischen Sprache*), онда слика постаје комплексна, тиме што се са словеначким резултатима повезују у варијанти континуанте $šč — žd$, компликујући однос према резултатима $tj — dj$ у западној широкој зони Илирикума. Ивић и наводи мишљење А. Белића о још једној компликацији у хрватској кајкавској зони, у којој имамо место $j (< dj)$ африкату d (*Народна енциклопедија II*, под *Кајкавски дијалекти*). Такво d је, очигледно, појава словеначке језичке територије у сусрету са српскохрватском изоглосом $ć — đ$. Појава $đ$ у источном делу хрватског кајкавског дијалекта може имати и друго објашњење, само собом врло значајно. Ако је у Славонији био кајкавски тип, и из Славоније пренет на запад са континуантом $đ$, то би био индиректан а врло убедљив доказ да се у кајкавском j уместо dj јавило у изразито планинским теренима, синхронизовано са истим процесом супстратне провенијенције у чакавском и у средњој Босни и Херцеговини. Супстрат славонског подручја није пореметио еволутивни ток континуанте dj .

Процес депалатализације у правцу $št — žd$ изведен је у српскохрватском. Чакавска зона не показује у овом погледу никакав секундарни проблем. За штокавску језичку територију пак Решетар даје довољно података (*Der Štokavische Dialekt*, с. 133—136). Решетар наводи шћакавизме за чакавске говоре, и затим за говоре релативно старијег становништва, штокавско-икавског (католика и муслимана, ретко православних ијекаваца) у средњој Босни, великим делом у Херцеговини. Шћакавска изоглоса је раскидана продорима ијекаваца; са њене пак територије шћакавизми су пренети у северније крајеве (нпр. у Славонију).

Међусобно корелативне групе $šč — žd$, нису у међудијалекатској корелацији са резултатима ових група у чакавском и кајкавском, у којима је поремећена унутрашња корелација ($tj: ć; č: j$). Ово се односи на већ анализирание чињенице. Друга напомена се односи на одржану принципску корелативност са огромном територијом упрошћене фонације ($šč > št: žd > žd$). На та два питања односиће се анализа у наредном одељку. Претходно пак треба видети ефекат самога процеса и услове устаљивања тога ефекта.

Јотовање у типу $stj — skj$, $zdj — zgj$ потпуно је фонолошки условљено, и одговара општем у основи диференцираном типу процеса

у словенским језицима. Овај процес је корелативан, према типу **tj*—**ktj*: *dj* како је он донет у нова седишта, на Балканско полуострво. Прва фаза развоја је несумњиво еволутивног вида: **stj* > *s'ć* > *šč*. Овај факт указивао би на то да је процес хеторохрон и постериоран према јотовању типа **tj* и **dj*, са *j* < **dj* у извесном појасу ужем од изоглосе типа **stj* > *šč*.

Перпетуирање ових континуаната у типично планинским зонама било је стимулирано вишеструко. Индиректни резултат паралелног процеса показује судбину л. *tj*, *ct* у албанском. Норберт Јокл (*Zur albanischen Sprachgeschichte*, Архив за албанску старину, језик и етнографију I) даје објашњење за ово питање, које је Meyer—Lübke оставио отворено (*Mitt. d. Rum. Inst.*, Wien I, 31 f.). Он истиче да л. постакценатско *-ti*, *-cti*, — (*drek'* cf. *in-directio*) даје исти резултат као *-ci* у *šok'* (*socius*); а затим потврђује Педерзеново мишљење о три реда велара, и пореди у арб. и рум. групе *-kti* и *-tj*, што је по Пушкариу појава III века, — значи знатно ранија од доласка Словена. Сматрам пак да треба истаћи изразити вид умекшавања везан за Келте, јер према *Σκαρδώνη*, *Scordistas* (cf. A. Mayer, op. cit., s. v. *Σκαρδώνη* налазимо оп. *Šar-planina* (cf. **Sc'ard-* > **Šar-*), а *š* < *s'* је у великом делу Илирикума честа појава, не само у наведеном *šok'* = *šoc'* (cf. презиме *Šoc'*, Ц. Гора), него и *шароњање*, алб. *šenjt*, *Šurda* (K. Treimer, *Zur Rückerschliessung der illyrischen Götterwelt*, AASJE, III, 30), а ту треба додати и презимена *Škrivanić*, *Šaulić* и др. С друге стране, врло је корисно истаћи велику фреквенцију сугл. *s*, која је вредност била носилац, *factor agens* процеса јотовања у степену умекшаности.

VII

Губљење призвука фрикативности из палатализованих група улази у комплекс проблема о коме се овде расправља. Губљење африкатног призвука из групе типа *šč* (= *šts'*) и *žd* (= *ždz'*), супротно неким појавама о којима се овде расправљало, повезују језичке територије раније диференцираних језичких процеса. Тако су континуанте типа **stj* — **skj* дале **sk* на широкој плохи бугарског језика, у румунском, у македонском без периферног појаса, у српскохрватском без појаса са шћакавизмима.

Таква појава је принципски интересантна и заслужује објашњење. Обично се констатовало стање, а подразумевао се одговор на питање „како“ је извршен такав процес. Мал: одељак о југословенским изо-

гласама С. Б. Бернштејн завршава речима: „И так, если в отношении судьбы *иј* и *дј* болгарский и сербохорватский языки существенно различаются, то в отношении *сиј*, *скј*, *здј*, *згј* глубоких различий нет“ (ib. 229). Управо већ диференцирани језици и то не истога типа повезани су једном цртом која у свима њима показује значајну фреквенцију у употреби.

Констатације иако не доносе решење могу нам врло корисно указивати на пут за објашњење процеса. Одговор да је у тим случајевима извршено једноставно упрошћавање артикулационих импулса не треба спорити; али је такав процес у суштини само последица правога подстрека. За процес депалатализације треба тражити објашњење у стању консонантског система, у структуралном односу консонантизма оба језика, гесп. дијалекта који су обухваћени процесом. Широка северна, делимице и средња зона Балканског полуострва показују супротност према руском као и према пољском језику с обзиром на консонантску структуру и акустичке ефекте. Општа умекшаност консонаната пред палаталним вокалским елементима развила се изразито у два поменута словенска језика, па умекшаности има и у типовима палаталних група које нас овде интересују. Супротно таквој ситуацији у језицима односно дијалектима са упрошћеним некад палаталним групама налазимо у довољној мери изражну стабилност консонантског система: скоро опште неутралне, фонолошки „нормалне“, а то значи средњег типа фонемске вредности. Ја сам такву тенденцију нормализације истакао у језичко-историјском уводу *Примера* за историју српскохрватског језика. Такво се стање види и из наведених студија. Између осталих црта навешћу стабилизацију *w : v* (cf. M. Pavlović, *La valeur et les processus des phonemes v : w, Orbis Scriptus 1966*), затим нормализовање *l*, губљење умекшаности у *r*, свођење умекшаних артикулација уопште са ретким дијалекатским минималним одступањима, или са развијањем пуне умекшаности (*l : lj*). Такву стабилизацију и поларизацију карактерише А. Белић: „Прасловенско умекшано *r*, које даје у овим говорима *rj*, налази се у свима говорима овог дијалекта. Али је могуће нарочито на истоку, да има и говора без ове особине. Стари умекшани сугласници *љ*, *њ* (добивени од *lj* и *nj* у прасловенском језику), или прелазе у неумекшане гласове или развијају испред себе *j*, прелазећи у тврде гласове“ (NE II, 225). Ова слика о кајкавском има општи значај, чак и за случај развијања *v* испред *и* („*y*“).

Процес депалатализације у правцу *žit—žd* изведен је у српскохрватском језику индиректно и дестимулативно.

Потврду стабилног фонемског система за један, иако мали део супстрата имамо у тези проф. Ж. Муљачића о дубровачком романском говору (*Dalmatinski elementi u mletački pisanim dubrovačkim spomenicima 14 st.*, Rad 307, с. 237—330). То важи и за велотски (cf. Bartoli, *Das Dalmatische I—II*). То потврђује и драгоцени дијалекатски материјал М. Деановића о говору Ровиња (*Avviamento allo studio del dialetto di Rovigno*). Сав тај заиста релативно новији или чак врло нов материјал добија своју вредност кад се упореди са ономастичким материјалом и старим илирским траговима (А. Mayer, op. cit.; cf. P. Skok, *Studije iz ilirske toponomastike*, AASJE I, 1—26; K. Oštir, *Illyro-Thrakisches*, ib., 78—137).

Дестимулативна кочница карактерише и македонску зону. Блаже Конески о томе каже: „Депалатализација неких консонаната је битна појава у развоју македонског консонантизма. Она не само што је захватила више консонантских фонема, већ се одразила и у неким променама у гласовном виду (*Историја македонског језика*, превод, Београд 1966, с. 93). Конески сматра, и с разлогом, да је „процес одређивања консонаната отишао најдаље у македонском језику.“ За македонски језик конкретно и принципски уопште, значајно је запажање Конескога о неизохроности процеса депалатализације. Он с правом у овоме смислу истиче $\text{ʌ} > \text{ʁ}$ у вези са ишчезавањем умекшаности у примерима *шѣдѣ*, *отаѣѣ*, *мѣжѣ* већ у XII веку).

Консонантизам оваквог типа карактерише и бугарски и румунски језик.

VIII

Зоне у којима су очуване групе *šč* — *žǵ* с једне стране и са друге стране *šč* — *žǵ* слажу се по перпетуирању африкатске природе. О судбини првог типа македонско-аромунске симбиозе моћи ће се поставити одређенија слика у дијахроној перспективи ако се претходно покуша установити однос *šč* — *žǵ* зоне западних крајева према *č* — *ǵ* и **tj* — **dj*, а где није сачуван палатализован вид типа *stj* — *skj*.

Да би се објасниле многоструке и комплексне миксоглотске појаве у Илирикуму, треба се задржати на условљености језичке функције, а овога пута конкретно на пасторалној лексици, карактеристичној за обе ове зоне, обухватајући и источну Србију, која, карактерисана проторумунским супстратом, чини допуну јужног огранка, управо македонско-аромунске симбиозе. Пре свега у самом називу римске провинције Далмације налази се дублетна форма *Dalm-*, *Delm-*, са базом

ил.-алб. *delë*, „о вца“ и вокалском алтернацијом *a : e* (А. Mayer, op. cit. GM EW, s. v. *delë*). Врло бројни трагови ономастике типа „boviana“ поред апелатива *baka*, *bakulja*, *bašica* (за овцу која даје много млека), през. *Vakoč* (Рисан) а *Valčić* (и. Србија), cf. *Vakarelski* (Бугарска), топ. *Bobovac* (cf. *Bubanus*, Босна), а *Bukulja* (без икакве везе са „буква“, Србија) cf. ир. *bo*, кимр. корн. *buck*, брет. *buch* „Kuh“ (WH I, s. v. *bos*), *bašura* говеђи бураг, испран, који се зими носи преко чарапа, NE I). Из области млекарства карактеристично је помениути през. *Lapčević* (Стари Влах) и локалитет *Lepteriја* (Соко Бања), cf. рум. *lăpătrie* (ct > pt). Тако исто на обе стране налазимо базу ром. *berbe- и то у називу предела *Breberina* у значењу „овчарски крај“, што одговара називу „Далмација“. Та је реч неизохроно асимиллована, јер поред *breberi* (cf. WH II, s. v. *vervek*), имамо из с. Далмације пример *verberi* у значењу „не говори разговетно“, контам. *verberare* + + *vervex* (b : v), у аром. *birbec* (Pascu I). У источној Србији *vrevi* значи „говори“, а *vrevi* имамо и у македонском са нијансама „лармати, галамити“, у дијал. „говорити, причати“ (*Речник на македонскиот јазик*). Најзад треба навести веома карактеристичну реч, која се употребљава једино у планинским крајевима са алтернацијом *b : v*, с метатезом и без метатезе: *benebreke*, *benevreke*, *brenevreke* и сл. (*Речник САНУ*), у чијем хибридном склопу налазимо вар. *bene* (= л. *bini* „је zwei“, WH I), гал. *braca*, у значењу „чакшире“ тј. две широке ногавице. Та се реч налази и у источној Србији — *benevreke*, *benevreci*, а тако исто *branavekēt* у Каракачана, а и у сев.-алб. *benevrek*, *bërnabrekë*, *bernavekēt* (Барић), затим *brekë*, *brakaçe*, *brakesha*, *bran(d)aveke* (Лукај).

Постојало је јединство ових лексемских изоглоса и њихових варијаната, као и извесних структурних појава. То се мора узети у обзир. То јединство раскинуто је продором Јужних Словена на Балканско полуострво (cf. K. Juriček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*; S. Dragomir, *Vlahii și Morlacii*). Ово врло јасно приказује Јован Цвијић (*Метанаслазичка кретања и њихови узроци и последице*. — Насеља и порекло становништва, књ. 12, Београд, 1922, с. 64). Ово је врло значајно са етнографске тачке и доказује некадању језичку континуираност основе *šč* — *žg* и *šc* — *žd* зоне. Једино, по мојим дијалекатским испитивањима, треба истаћи да су већ при првим продорима јужнословенског становништва романизирани старинци избачени и у правцу истока у планине. У даљем пак излагању Цвијић живо и рељефно приказује кретање и наизменичне фазе асимиловања, чији би се видови могли назвати: пасивни и активни, асимилациони и асимилрајући.

При овим процесима асимилације били су носиоци језичких процеса романизације у знатној мери и далеки потомци Келта, поромањени (Власи). Они су у ствари носиоци романске палатализације и стимулсања извесних а доживљавања других процеса у сусрету са јужнословенским језицима. Они су већ одавно асимиловани, и то релативно рано, делом и пре формирања словенских државних организација. Најзначајнији доказ овоме је стварање књижевног језика од стране словенских просветитеља Тирила и Методија, чија је мати, како неки мисле, била словенског порекла. Као Солуњани („сви Солуњани добро говоре словенски“) они су дали израза језичком обиљу са доследно стилизованом структуром. Најкасније асимиловање извршено је у XVIII в. (то се односи на Моровлаке, Морлаке), а једино су нови процеси асимилације Влаха досељених из Ердеља и Румуније у XIX веку (Унгурани, Царани). Али топонимија даје врло убедљиву слику назива типа *Влах*, пл. *Власи*: с једне стране су називи у Босни, Херцеговини, и они се продужују у Словеначку, а са друге стране су планине Сврљига, Висок под Миџором, Запаље са влашким топонимима (*Vlasina*, *Vlasotince* и др.), хватајући се Малеша, Беласице, Пинда (cf. M. Pavlović, *Les traces des Celtes en Illyricum*. Proceedings of the Eighth International Congress of Onomastic Sciences 1966 (приложена карта топонимије типа „Влах“).

Све ове појаве посматране металингвистички дају довољно основа да се извесни процеси у јужнословенским језицима схвате као појаве међујезичких широких и ужих јужнословенских симбиоза.

Континуанте прасл. *tj* — *dj* нису се формирале као еволутивно опозитна вредност према типовима западнословенске и источнословенске континуанте. У јужнословенским језицима континуанте ових вредности, изражене процесима језичких сусрета, изгубили су диференцијални значај на новим теренима; оне су само дивергентни резултати међујезичких процеса. Такве шире или уже изоглосе, некад раскинуте или међусобно преплетене, нису утицале на типолошка померања. Оне такође нису утицале ни на основну језичку карактеристику. И поред повезивања изоглосом *št*, румунски и бугарски језик очували су романски односно словенски карактер. Шћакавизми нису значили прекид са процесима српскохрватског језика и у његовој другој великој епоси. Исто тако супстратом изазване или подржане изоглосе нису прекигле заједничку ритмику македонско-словенске језичке заједнице.

Међутим оваква реалистичка приказивања језичке динамике у македонским процесима, а у односу на структурност језичких вредности и језичких изражаја, допуштају да се уоче одређени принципи

миксоглотских усклађивања. Од тих принципа били би најзначајнији: 1° о корелацији и о миксоглотији као узроку корелационих поремећаја; 2° о свежини и вирулентности процеса као активног стимуланса; 3° о изохроности и хетерохроности процеса. Томе треба додати оно што се односи на природу супстрата и на лексемске радијације (cf. мој реферат *Les dialectes et les principes de la mixoglottie*. Actes du deuxième Congrès International de dialectologie, Marburg 1965).

LES PROCESSUS DE MIXOGLOTTIE ET LES CONTINUANTES DU PALÉOSL. **tj*—**dj*

R É S U M É

Les continuantes paléoslaves *tj*—*ktj*, *dj* représentent en même temps les isoglosses integrantes du slave de l'Est, resp. du groupe slave occidental. Au contraire, les langues des Slaves du Sud n'ont pas un caractère pareil: elles offrent „des traitements divergents“ (A. Meillet — A. Vaillant, *Le slave commun*, p. 91). Or, n'étant pas possible d'expliquer les résultats des processus de ces traits par l'évolution interne, l'auteur le fait par la mixoglottie. Le manque de corrélation dans la langue serbocroate concerne le rapport du *đ* štokavien et du *j* čakavien, lequel embrasse le kaikavien croate et aussi le slovène kaikavien, mais de plus une partie du štokavien (cf. *Une isoglosse conditionnée* par le substrat, *Prace Philolog.* t. XVIII, cz. 1, 89—94). L' auteur reprend ensuite la discussion concernant les *ć* : *đ* dans la Serbie de l'Est, provoqués par l'effet du substrat protoroumain (cf. *Omagiu lui Alexandru Rosetti*), expliquant à ce propos la symbiose du bulgare et du rotmain (*št*), à laquelle il oppose la symbiose des parlers limitrophes macédoniens et de l'aroumain des mêmes contrées (type *šć* : *žg*). Il cherche à constater un parallélisme des processus *tj*—*dj* avec celui du groupe scr. *stj*—*zdj*, ce qui indirectement explique la désagrégation et la perte de la frication. — Enfin, il examine les coïncidences des parlers ścakaviens dans les contrées montagneuses en Illyricum et des parlers du type *šć*—*žg* macédonien et aroumain; étant donné que les deux types n'ont pas perdu la frication, l'auteur explique ce fait par la situation géographique du protoroumain avant l'invasion des Slaves du Sud. Ces deux régions représentent les focus de la palatalisation romane, étant donné que ces contrées avaient été caractérisées par la présence d s Celtes, dont les traces sont assez nombreuses en Illyricum (Communication de l'auteur au VIIIe Congrès des sciences onomastiques à Amsterdam). Ce sont les toponymes caractéristiques du type „Vlah“ pl. „Vlasi“, qui soutiennent cette explication.

Une étude de la mixoglottie aussi complexe permet à l'auteur de faire valoir les principes qu'il a posé dans sa communication au Deuxième Congrès international de la dialectologie générale (Marburg). Le premier principe concerne la corrélation qui suit d'une manière générale l'évolution génétique; les faits d'une corrélation dérangée indiquant en principe la mixoglottie, ensuite le dynamisme qui conditionne les processus synchroniques s'expriment par la virulence des processus isochrones de l'assimilation ethnique; les autres principes se rapportent à la nature du substrat, aux caractères du substrat et du superstat et aux faits de radiation des lexèmes.

La symbiose *šč'* — *žg'* ouvre la question de la valeur phonétique de la ligature „št“ : „šč“ en alphabet glagolitique.

